

3.10. ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

У даний час відбуваються розширення меж юридичного знання, ускладнення взаємозв'язків між галузями, підгалузями та інститутами права, науковими дисциплінами, переплетіння і взаємопроникнення методологічних основ різних галузей права, інтенсивні процеси диференціації та інтеграції юридичних наук, неухильна деталізація наукових досліджень, а також необхідність комплексного підходу до них ставлять безліч нових важливих завдань, що вимагають свого рішення⁷⁹³. Сьогодні виникають процеси, пов'язані зі зміною існуючих пріоритетів, появою нових систем ідей, принципів і нормативних моделей, а також нових галузей юридичного знання. Одним зі значних напрямів цього складного процесу в Україні є формування нової парадигми військового права.

Підвищенню інтересу серед учених до епістемології військово-правових проблем сприяє постійно зростаюча увага суспільства до питань діяльності Збройних Сил України та інших структур, що забезпечують захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз. Правові питання посідають одне з найважливіших місць в існуванні військової організації держави, оскільки проходження військової служби, взаємини між військовослужбовцями, військова дисципліна, несення бойового чергування, правила поведінки на полі бою та інші питання строго регламентовані в міжнародних договорах, законах і підзаконних актах. Під військовою організацією держави при цьому слід розуміти сукупність органів державної влади та військових формувань, створених на підставі законів України⁷⁹⁴.

⁷⁹³ Шарапов С. Н. Современное состояние и перспективы развития военного уголовного права / С. Н. Шарапов // Российский военно-правовой сборник. № 9 : Военное право в XXI веке. Серия «Право в Вооруженных Силах — консультант». Вып. 73 / [А. И. Землин, А. В. Кудашкин, В. В. Тараненко и др.]. — М. : За права военнослужащих, 2007. — С. 489.

⁷⁹⁴ Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р., з подальшими доповненнями та змінами // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

В Україні багато теоретиків права присвятили свої дослідження різним аспектам розвитку і функціонування військової організації держави. Так, правове регулювання діяльності інститутів держави в екстремальних ситуаціях досліджували Ю. М. Оборотов, С. К. Могіл. Правове регулювання військової безпеки вивчав В. Г. Пилипчук. Історико-теоретичні основи будівництва Збройних Сил України та нормативно-правове забезпечення цих процесів знайшли відображення в роботах М. В. Кравчука. Проблемам правового статусу військовослужбовців присвячені роботи В. І. Пащинського. Питання правового забезпечення управління Збройними Силами та іншими військовими формуваннями розробляв В. А. Шамрай. На адміністративно-правову природу військового законодавства звернув увагу В. І. Нимченко. Окремі питання військово-кримінального права розробляли В. П. Базов, В. А. Бугаєв, В. В. Бондарєв, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, М. С. Туркот. Теоретичне обґрунтування військового права як комплексної галузі права проведене П. П. Богуцьким. Систему військового законодавства досліджував М. М. Прохоренко. Систему військового законодавства досліджував Є. І. Григоренко. Загальнотеоретичні питання правової культури, правосвідомості, правового мислення, правового менталітету, правової соціалізації військовослужбовців знайшли відображення в роботах С. М. Скуріхіна.

Всі зазначені вище дослідження об'єднуються загальною категорією «військове право», яка набуває сьогодні все більш широкого поширення в юридичному лексиконі як теоретиків права, так і практичних працівників.

Військове право можна розглядати в трьох аспектах: 1) як галузь права, що регулює певну групу суспільних відносин; 2) як юридичну науку; 3) як спеціальну навчальну дисципліну, пов'язану з викладанням військового права. Перераховані різновиди поняття військового права взаємопов'язані, але кожен з них має власний зміст.

Питання про виділення в системі права України військового права як комплексної його галузі до теперішнього часу є дискусійним, однак, на нашу думку, таке виділення об'єктивно необхідне, оскільки воно обумовлене наявністю власного правового режиму, який органічно поєднує специфічні предмет, метод і мету правово-

го регулювання. П. П. Богуцький під військовим правом пропонує розуміти систему загальнообов'язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлюються, охороняються і забезпечуються державою та здійснюють регулювання суспільних відносин, пов'язаних з діяльністю військової організації суспільства, і мають на меті забезпечення захисту держави, її суверенітету, територіальної цілісності⁷⁹⁵.

Військове право як наука розглядається як система знань про правовий зміст процесів і явищ, що складаються в різних сферах військової діяльності держави, а також іншої діяльності, тісно з нею пов'язаною предметом правового регулювання⁷⁹⁶.

Військове право вивчає правові аспекти військової безпеки, військового обов'язку і військової служби; правове становище військової організації держави, в тому числі в умовах воєнного та надзвичайного стану та при збройних конфліктах; правове становище військовослужбовців, їх юридичну відповідальність; правове регулювання військово-службових відносин; організаційно-правові форми міжнародного військового співробітництва. Слід зазначити, що військово-правова наука не може обмежуватися тільки військовою проблематикою, а повинна включати дослідження правових аспектів всього кола оборонних питань, якими інші правові науки не займаються⁷⁹⁷. Тому військове право також вивчає військові аспекти інших галузей права. Вказані напрями складають основний предмет науки військового права.

В Україні істотно вплинули на рівень наукових досліджень у галузі військового права два фактори. Перший відноситься до історії науки військового права, яка свідчить про зосередження центру вивчення військового права в недалекому минулому в Росії, де

⁷⁹⁵ Богуцький П. П. Військове право України : джерела, структура та розвиток : монографія / П. П. Богуцький. — Одеса : Фенікс, 2008. — С. 60.

⁷⁹⁶ Кудашкин А. В. Материалы научно-практической конференции, проведенной 21 апреля 2004 г. в Военном университете, на тему: «Современное состояние военного права и его влияние на национальную безопасность Российской Федерации» / А. В. Кудашкин // Государство и право. — 2005. — № 1. — С. 110.

⁷⁹⁷ Толкаченко А. А. Современное состояние военно-юридической (военно-правовой) науки / А. А. Толкаченко // Право и безопасность. — 2007. — № 3—4. — С. 31.

впродовж майже двох століть формувалися традиції в дослідженні військово-правових проблем. Другий чинник пов'язаний з невірністю багатьох питань військової безпеки держави та використання в їх вирішенні правових механізмів⁷⁹⁸.

Розвиток військового права як науки сприяє загальному прогресу юридичної науки, визначенню місцезнаходження військово-правових проблем у системі права, а також розгляду інших аспектів досліджуваних проблем, які перебувають в тіні або на межі інших галузей наукового знання.

Еволюція доктрини військового права має суттєвий вплив на військову і юридичну освіту, впливаючи як на зміст дисциплін, що викладаються, так і на їх місце в структурно-логічних схемах підготовки фахівців.

Безумовно, освоєння питань, пов'язаних із правовими аспектами діяльності військової організації держави, необхідне як для спеціалістів юридичного профілю (юристів, військових юристів), так і для фахівців, які безпосередньо беруть участь у забезпеченні захисту національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз (наприклад, офіцерський склад Збройних Сил України). При цьому обсяг і зміст навчальної дисципліни «Військове право» повинні бути визначеними.

Військове право за своїм змістом є спеціальною юридичною навчальною дисципліною, яка побудована на систематизованому вивченні військового законодавства та основних положень науки військового права і визначає профіль підготовки фахівців у галузі професійної правоохоронної діяльності та державного управління.

Метою військового права як навчальної дисципліни має бути доведення до студентів за допомогою педагогічних і методичних прийомів уже здобутих військовим правом як наукою знань в обсягах і межах, необхідних для підготовки висококваліфікованих фахівців для правоохоронних органів, органів державного управління, в тому числі органів військової юстиції, з урахуванням особливостей конкретних напрямів підготовки (спеціалізацій).

⁷⁹⁸ Введение в украинское право / под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. — Одесса : Юрид. л-ра, 2009. — С. 585.

Система навчальної дисципліни військового права відображається в навчальних програмах і тематичних планах, які повинні враховувати логіку викладу різних аспектів військового законодавства, рівень наукових знань щодо побудови та діяльності військової організації в Україні, орієнтовані на використання правозастосувального досвіду в освітньому процесі, а також повинні містити певні положення, спрямовані на перспективне вдосконалення чинного військового законодавства, вироблені в ході наукових досліджень проблем військового права.

Навчальна дисципліна априорі припускає наявність деякої масивності досліджуваного матеріалу, і з цієї точки зору військове право також є самостійною навчальною дисципліною, яку аж ніяк не можна розглядати тільки як частину курсу адміністративного права, як це прийнято було раніше. Необхідність даної навчальної дисципліни обумовлена неможливістю повноцінного розгляду та вивчення всього спектра проблем у сфері функціонування військової організації держави в рамках стандартного курсу адміністративного права.

Військове право як навчальна дисципліна опирається на науку військового права. Так само як у науці військового права, в навчальному курсі військового права, крім чинного законодавства, спрямованого на регулювання відносин у військовій сфері, має вивчатися його історія, розглядатися деякі найбільш важливі дискусійні питання теорії військового права і практики застосування військового законодавства, подаватися уявлення про військове законодавство зарубіжних країн.

При вивченні військового права повинна здійснюватися реалізація декількох взаємопов'язаних концептуальних наукових схем, що визначають і враховують: особливі правові підстави діяльності військової організації, правові питання підготовки і комплектування кадрами, особливості їх правового статусу, особливості правовідносин і юридичної відповідальності у військовій сфері.

Основою науково-методичного забезпечення курсу військового права можуть слугувати роботи названих вище авторів, які досліджували ті чи інші військово-правові проблеми в Україні, а також навчальні посібники багатьох інших вчених і педагогів, у

тому числі Росії, адаптовані до сучасного чинного військового законодавства України з урахуванням перспектив його розвитку.

Освоєння навчальної програми з курсу «Військове право» припускає наявність попередніх знань з теорії держави і права, адміністративного права, конституційного права, кримінального права, міжнародного права, курсу судових та правоохоронних органів.

При формуванні системи навчального курсу військового права, поряд з його тісним зв'язком з іншими загальнопрофесійними дисциплінами, повинна бути врахована також і його практична спрямованість, у зв'язку з чим його вивчення буде викликати у студентів особливий інтерес і стимулювати їх до вдосконалення своїх знань, умінь і навичок, необхідних насамперед для успішної роботи за посадовим призначенням.

У змістовно-структурному плані програма курсу військового права повинна становити сукупність взаємопов'язаних розділів і тем, які розкривають загальні та специфічні властивості чинного військового законодавства, що є предметом вивчення, особливості його будови та функціонування, а також методи і способи його дослідження та застосування.

Перший розділ може бути присвячений вивченню концепції військового права України. У ньому має бути: визначене місце військового права в системі права України, а також його соціальна цінність; проаналізовані джерела військового права; виділена структура військового права; проаналізовані особливості військових правовідносин.

У другому розділі повинні знайти відображення питання, пов'язані з аналізом законодавства, спрямованого на: визначення системи і структури військової організації держави, а також повноважень її структурних компонентів; вирішення питань мобілізації та мобілізаційної підготовки; організацію військової служби та порядок її проходження; визначення особливостей правового статусу військовослужбовців, їх соціального та правового захисту.

У третьому розділі розглядаються питання: забезпечення законності і правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях України; юридичної відповідальності військовослужбовців та ін. Крім того, в даному розділі повинні бути роз-

глянуті питання організації правової роботи в Збройних Силах та інших військових формуваннях України, а також виділені особливості правосвідомості, правової культури військовослужбовців та визначені шляхи їх формування.

Розділ IV може бути присвячений військовим аспектам міжнародного права. Даний розділ доцільно включати в навчальну дисципліну «Військове право», якщо у вищому навчальному закладі не читається окремо курс міжнародного гуманітарного права.

Виділені розділи військового права органічно пов'язані між собою і лише в єдності є військовим правом як навчальною дисципліною, предметом вивчення якої є вся система відносин у військовій сфері.

Завданням навчальної дисципліни «Військове право» має бути формування у студентів необхідних знань, навичок і вмінь з метою їх використання у своїй майбутній професійній діяльності. Реалізація змісту курсу повинна здійснюється з урахуванням профілю підготовки. В результаті вивчення даної дисципліни студенти повинні:

- отримати знання про історію виникнення і розвитку, а також про сучасний стан військового права;
- ознайомитися з концепцією військового права з урахуванням його сучасної парадигми;
- мати уявлення про основні проблеми, завдання і методи військового права та про специфіку і основні напрями методологічної роботи при вирішенні практичних проблем військового права у своїй професійній діяльності;
- сформувати навички вирішення типових професійно-практичних завдань, пов'язаних з воєнно-правовими питаннями.

У даній навчальній дисципліні особлива увага повинна бути приділена теоретико-методологічним основам військового права. Це пов'язано із загальною орієнтацією курсу на підготовку фахівців, здатних самостійно сформулювати проблему, спроектувати її в площину конкретної задачі, розробити способи та методи вирішення цих завдань та реалізувати їх на практиці.

Військове право за своєю суттю є не тільки теоретичною, але й одночасно емпіричною навчальною дисципліною, вивчення якої

повинно бути скероване на досягнення певних суто прагматичних цілей, пов'язаних із набуттям студентами умінь і навичок, спрямованою на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз. Формування та розвиток відповідних умінь і стійких навичок у застосуванні теоретичних положень військового права на практиці буде забезпечувати високу ефективність діяльності фахівців у процесі прийняття юридично значущих рішень у межах своєї компетенції.

Таким чином, при вивченні курсу військового права відбуватиметься формування правової складової у студентів, розвиток у них трьох видів компетенції: загальноправової, теоретико-правової та практичної, що створить необхідні передумови для успішної діяльності в різних областях юриспруденції. Вивчення військового права забезпечить успішну професійну адаптацію майбутніх фахівців у сферах державного управління та діяльності військової організації держави.

Поява військового права в списку навчальних дисциплін, що вивчаються в юридичних вищих навчальних закладах, повністю відповідає принципам і нормам дидактики вищої школи і є свідченням розвитку юридичної освіти. Крім того, введення військового права як самостійної навчальної дисципліни в навчальні плани вищої професійної освіти опосередковує необхідність розгортання в юридичній науці наукових і методичних досліджень з воєнно-правових проблем, що, в свою чергу, викличе розширення наукового спектра військового права та тематики проведених у рамках цих наук досліджень, сприятиме вдосконаленню законодавства у військовій сфері⁷⁹⁹.

3.11. О. В. СУРІЛОВ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Становлення і розвиток української держави, формування в Україні громадянського суспільства актуалізують вивчення, творче осмислення й практичне застосування досягнень правової думки науковців вітчизняної юридичної науки, як джерел форму-

⁷⁹⁹ Шарапов С. Н. Указ. соч. – С. 493–496.